

A HIEDELMEK STÁTUSA

Tematika: a hiedelmek funkciói, a hiedelmek változása.

A hiedelmek funkciói

Tematika: hiedelem mint életvezetési stratégia, a társadalmi együttélés szabályozásának stratégiája, lehetséges világok reprezentálása, társadalomra vonatkozó tudás, narratív identitás, az egyén társadalomba ágyazása, lokális múlt, közösségszervező habitus, időkezelés, érvelési racionalitás, performatív cselekedet, szórakoztatás.

Terminológia: életvezetési stratégia, kapcsolati dialektika, narratív valóság, narratív identitás, társadalomba való beágyazás, lokális történelem, imaginárius közösség, interpretív közösség, beszélőközösség, emlékezőközösség, performatívum, beleértési tartomány, társalgási implikátúra.

A hiedelmek a tudásnak és a cselekvéseknek olyan együttese, amelyet az ember a mindennapi cselekvések megtervezésére, sikerének biztosítására, lezárására használ fel. Azaz, az **életvezetési stratégia** egyik része egyénenként eltérő mértékben, koronként, vidékenként eltérő hiedelmekből tevődik össze. Összességük egy olyan döntési szférát képez, amelyből mind a kudarcok, mind az eredmények előreláthatóak, bizonyos mértékben szabályozhatóak. Az emlékezetben felhalmozott tudás a helyes és a téves cselekvésstratégiákat példázza. Az életvezetési stratégia részét képezik a múltra és a jövőre rákérdező jósló, tudakozódási rítusok, az álmok értelmezése, a horoszkóp, az időjárás alakulását előrejelző természetes jelek értelmezése, a mindennapi szerencsét biztosító, a kudarcokat megelőző preventív gesztusok, az egészség, a szerencse, a kapcsolattartás, a munkavégzés hiedelemrutinjai, a szerencsét biztosító amulettek használata, a verbális, orális performatívumok alkalmazása, a hiedelem alapú tér- és időhasználati habitusok, a transzcendens kommunikáció. Az életvezetési stratégiát képező hiedelem egyik része tudatosan betartott *szabályok* (díte), másik része az egyén és közössége emlékezetében élő *élmények*, *tapasztalatok* (élménytörténetek), *igaztörténetek* (fabulatok), és ismét másik része verbalizálatlan *automatizmusok*, *gesztusok*, *testtechnikák* (rituális étkezés, térhasználat, keresztvetés stb.) formájában találhatók meg. Az átmeneti rítusok idején, válságos (betegség, haláleset), egy év-, életszakaszt lezáró helyzetben (újév, tavaszkezdés, új ruha felöltése, új munka elkezdése) a hiedelmek használata, a hiedelem specialistáinak igénybevétele intenzívebb, a stratégikus hiedelmek különösek, a hosszú időtartamra érvényesek, ritkán alkalmazottak; a mindennapi élet hiedelemhasználati habitusa megszokott, kevésbé tudatos, rövid időtartamra kiható cselekvésekből áll. A mindennapi élet hiedelemcselekvései nem szakadnak el a munkavégzés, a kapcsolattartás, a testgondozás

egyéb cselekvéseitől, velük alkotnak rituális koherenciát. A jelesnapok hiedelemcselekvései a többi – nem hiedelem jellegű – jelesnapi cselekvéssel együtt zajlanak le. Ez utóbbiak, akárcsak az átmeneti rítusok hiedelmei, a rítus forgatókönyvébe illeszkednek, végrehajtásukra a nyilvánosság előtt, látványosan, feszítv módon, a szertartás rituális szerepeibe illeszkedve kerül sor. Az egyéni, a családi élet válsághelyzeteiben a hiedelemcselekvések elvégzése, a helyzet értelmezése kerüli a nyilvánosságot, vagy individuális cselekvésként, vagy a hiedelem specialistáinak igénybevételével valósul meg.

A különböző napokon (kedd, szombat, vasárnap, Illés napja), napszakokban (éjszaka, éjfélkor) ténykedő lények az időbeosztást, a munkavégzés és a pihenés ritmusát, a különböző terekben, térszíni formákban (keresztút, híd, temető, erdő, határ, mezsgye) megjelenő lények a térhasználatot, a mágikus képességek feltételezése a társadalmi kapcsolatokat szabályozzák.

Olvasmány

1. Csíkszentdomokoson a legények 20–25 éves életkorban házasodtak, a lányok 15–20 éves korban mentek férjhez. A párjólás a legények esetében a 18–20., lányok esetében a 14–18. életév között része az életvezetési stratégiának (Balázs L. 1994: 169).

2. Tordatúrban a mindennapi életvezetés mágikus cselekvései a következők voltak. A háziasszony a kenyér bevetésekor egy marék lisztet dobott a kemencébe, a kenyér megvágásakor a földre, hogy az ördög rontását megelőzze. (Csögör E. 1998: 237.) A kenyérből egy falatot akkor is kivágtak az ördög számára, amikor a kenyeret valakinek elajándékozták (237). Ha vendég van a háznál, tálalás előtt egy falat ételt a földre ejtenek, az ördögnek, hogy ne háborgassa a ház lakóit (237). A tejbe kézzel aprították a kenyeret, hogy a késsel ne sértsék meg a tehén tőgyét (238). A nyári jégeső elhárítása végett a fejszét vagy a sarlót az utvar földjébe vágják (239). A szalmazsákból egy szál szalmát elégettek, s a nagyidő elvonult (239.). A frissen borjúzott tehén jászla alá tojást tettek, hogy ne lehessen megrontani (241). Tűzbe nem köptek, nem vizeltek, mert az a test felsebződését okozta volna (259).

3. A kalotaszegi lakodalom forgatókönyvében a 20. században a következő rituális hiedelemcselekvések szerepeltek. Darócon a menyasszonyt a kontyolás előtt az asszonyok hideg vízzel és szappannal megmosdatták, hogy lemossák róla a rossz leánykori szokásait. A gyermekáldás biztosítása végett kontyoláskor Türebén és Mákóban a menyasszonyt a vőlegény gatyájára, Inaktelkén a lábujjára ültették. Ketesden és Sárváron fiúgyermeket ültettek az ölébe. Darócon kontyolás előtt a násznagyasszony kivette a menyasszony hajából a pántlikát, a vőlegény kezébe adta. Ha a vőlegény könnyen elszakította, rövid, ha nehezen, tartós házaseslet előjele volt. Inaktelkén a menyasszony és a vőlegény együtt szakították el a szalagot, szintén a házaseslet tartamának megtudakolása végett. Mákóban a menyasszony kontyába egy kenderszálat is belefotak, hogy a házimunkákhoz való kedvét biztosítsák. A párta levételekor a magyarvistai menyasszony elsírta magát, hogy biztosítsa a szilvatermést. (Vasas S. – Salamon A. 1986: 219.)

4. A jelesnapok forgatókönyvében több mágikus cselekvés rituális szokáselémzévé változott. Ilyen a rózsaaág kapura, istálló ablakba helyezése Szent György éjszakáján (Csögör E. 1998: 241), a ház meztelelenül való megkerülése március elsején (238), a patakon való mosakodás nagypénteken (166). Áldozócsüörtökön, Illés napján nem dolgoztak a határon (191), nagypénteken, pünkösdkor nem fogták be az állatokat (190), nagyhéten nem közösültek (191), ünnepnapon nem sütötték kenyeret (190).

A hiedelem a társadalmi együttélés szabályozásának stratégiája. A rontásesetek, a rontásnarratívumok egyének, családok közötti viszonyokat tesznek láthatóvá. A mágia alkalmazása, akárcsak a hiedelemről való beszélés társadalmi feszültségeket, egyenlőtlen viszonyokat állít elő, old meg és őriz meg az emlékezetben. A hiedelem mint viselkedési és viszonyulási stratégia a társadalom dinamikáját szabályozza. Érzékelhetővé teszi a strukturális ellentétek (férfi–nő, idős–fiatal, mi–ők, összetartozás–függetlenedési

igény) jelenlétét, stratégiákat kínál ezek kezelésére.³⁵⁰ A társadalmi viszonyok közül a nemek közötti érzelmi és szexuális kapcsolatban jelentkezik a legtöbb feszültség. A férfiak és nők közötti viszony hiedelem általi szabályozására leggyakrabban ifjú-, és felnőttkorban kerül sor. A családon belüli további, a hiedelmek által gyakran szabályozott viszony a haldokló és a hozzátartozók kapcsolattartása. A generációs viszonyok közül az anyós és a meny, ritkábban a szülő és a gyermek kapcsolata veszi igénybe a hiedelemcselekvéseket. Az azonos életteret használó, a szomszédsági viszonyban lévő személyek és családok között gyakran előfordul a rontás általi károkozás. Az átmeneti rítusokban főszerepet játszó személyekhez (csecsemő, kisgyermekes anya, menyasszony, vőlegény, halott) való viszonyulás, a velük való kapcsolattartás fokozottan ritualizált és hiedelmekkel telített.

Olvasmány

A korábban bemutatott detrehemtelepi hiedelemkorpusz szerint az együttélés szabályozására a következő esetekben vettek igénybe hiedelemcselekvést. Vendég érkezésekor a háziasszony félbeszakítja a sepregetést; a sepregetéssel az érkezőt távozásra figyelmezteti. Ha itallal kínálják a vendéget, fenéig kell ürítenie a poharat; a pohárban maradó ital a háziaknak bajt okoz. A csecsemő fürdetésekor nem szabad látogatót fogadni, mert a gyerek ilyenkor megigézhető. A látogatónak nem szabad a szoptatós asszony ágyára ülnie, mert elviszi a tejét. A menstruáló asszony nem nyúlt kisgyermekhez. A kisgyermekes asszony kitörli az edényt, amiben látogatója ételt vitt, hogy biztosítsa a kisgyerek álmát. A látogató a ruhájából néhány cérnaszálát hagy a csecsemő ágyán, hogy ne vigye el az álmát. A szülői átok megfogon. A lány mosogatórongyot lop a fiú zsebébe, ha nem akarja fogadni az udvarlást. Az anya fekete tyúkból készít ételt, hogy lánya udvarlóját megkösse. A lány az udvarlója kapcáját égette, s az udvarlónak nem volt maradása. A jegygyűrűt másnak nem szabad felpróbálnia, mert elveszi a házasság szerencséjét. A haldokló mellett nem szabad sírni, mert megnyújtják az agóniát. A vőlegényt és a menyasszonyt gyakran megigézték. A látogatóknak nem mutatták meg a zsenge állatot (csibe, malac), hogy ne igézzé meg. A hajnali harmat összegyűjtésével a haragosok elvehették a búzatermés erejét. A tehén megsimogatásával elvehető a teje. A román pap segítségével a károkozó megtudakolható, megrontható. Vásáros napok reggelén az asszonynak nem szabad az utcára mennie, nem szabad üres edénnyel az utcára mennie, hogy ne rontsa el a vásárba igyekvők szerencséjét. Az asszonynak Újév napján nem szabad látogatóba mennie. Az utcán eldobott, megátkozott gyöngy, zsebkendő segítségével rontani lehet. Kölcsönkért ruhadarabbal a szomszéd megrontható. (Keszeg V. 1981.)

A hiedelemtörténetek létezővé, jelenvalóvá tesznek, artikulálnak és értelmeznek egy lehetséges (elmúlt, elképzelt, sajátos körülmények között megtapasztalt) világot. Ez a világ a *narratív valóság*, amely a diskurzusban tárul fel, és amelyet a beszélők a beszédtevékenység által hoznak létre.³⁵¹ A hiedelemről való beszélés által válnak érzékelhetővé az egyén meggyőződése, kognitív elkötelezettségei, a tereknek, helyeknek, tárgyakkal, állatoknak és növényeknek, időpontoknak tulajdonított mitikus és mágikus jelentések és funkciók. A szociális szférában a hiedelemtörténetek képességeket, traumákat, élményeket, biografikus epizódokat rendelnek hozzá az egyénekhez, mitikus lények és emberek, személyek, családok közötti viszonyokat állapítanak meg, tesznek emlékezetessé.

³⁵⁰ A kapcsolati dialektika feszültségeit, eseteit és stratégiáit L. Baxter – B. Montgomery 1996 foglalja össze. Ismerteti E. Griffin 2001: 168–180.

³⁵¹ A történetben feltáruló világot Gérard Genette *narratív valóságnak* nevezte (G. Genette 1972/1996: 63).

A narratívumokban feltáruló narratív valóság az empirikus megtapasztalhatatlan transzcendens világ; a lokális életvilágról a helyi társadalom emlékezetében tárolt hiedelem-élmények, -események; a térben távoli társadalmak világa. A mitikus világot reprezentáló narratívumok narratív élményt nyújtanak a transzcendens világ lényeiről, azok alakjáról, természetéről, akciószférájáról. A lokális múlt hiedelemnarratívumai a lokális társadalomnak a hiedelemlényekről szerzett sajátos tapasztalatait, élményeit közvetítik. A távoli, idegen világról szóló narratívumok a mentalításban, az életvitelben megnyilatkozó kulturális másságot jelentik meg. Első esetben a hiedelmek reális és a mitikus világ, második esetben a múlt és a jelen, harmadik esetben pedig az émikus és az étikus nézőpontok közötti különbségeket tudatosítják. Mindhárom stratégia az identitástermelést szolgálja, s egyidőben hangsúlyozza a reális világ, a jelenbeli és a helyi életvilág rendjét, logikus berendezését és a másik világ sajátos logikához való igazódását.

Olvasmány

1. A másik világ, a mitikus lények világa. A természetfeletti lényekről szóló narratívumok sajátos, különleges helyzetekben, csupán kevesek által megélhető természet- és kozmikus élményt jelenítenek meg. A Erdélyi Mezőség magyar hiedelemrendszerében a lüderc, a tisztátalan, a forgószél, a tündér olykor elragadja áldozatát, aki megtapasztalhatja a mitikus világ és lény természetét. A sárkány (vihardémon) esőfelhőben, a lüderc tüzes rúd formájában, az ördög, a tisztátalan, a kísértet és a visszajáró halott elhunyt hozzátartozó, állat (macska, bika, szárnyas, ló), tárgy (kerék), forgószél formájában jelenik meg. A másik világ lényei alakot változtatnak. A prikulics olyan személy, aki kutyává alakul, áldozatához érve a lüderc a szeretett férfi alakját ölti magára. A lüderc, a visszajáró halott, a kedd asszonya a lakásban, az ördög, a kísértet, a tisztátalan a lakásban, a keresztútban, a temetőben, a hídon, a tündérlány patak közelében, erdőben, tisztáson jelenik meg. A lüderc fény-, a visszajáró halott, a tisztátalan hanghatásban adja tudtul jelenlétét. A sárkány felhőszakadást okoz, a lüderc, a tisztátalan, a visszajáró halott megbetegíti áldozatát, a tündér megajándékozza, az ősz öreg szerencsével, áldással, kincsel halmozza el az őt tiszteletudóan köszöntő személyt.

2. A letűnt világ, a múlt. A 20. század közepén, majd az ezredfordulón az életmódban bekövetkezett változás (a földművelés és az állattenyésztés kollektívizálása, a közlekedés és a kommunikáció modernizálódása, a lakás- és életkörülmények módosulása, a technika térhódítása) a környezet érzékelését jelentősen átalakította. A hiedelem mint szájhagyomány a változások előtti világ sajátos képét alkotja meg és reprezentálja. A korábban bemutatott detrehemtelepi, 1932-ben született L. M. történeteinek legtöbb szereplője szülei és saját generációjából származik. Édesapja a falu zsidó temetője közelében tisztátalannal találkozott. Édesapjának egy barátja prikulics volt, fiatal házasként kutyává változva támadt feleségére. Egy másik barátja a hóna alatt ördögöt költött ki, amely a munkavégzésben segítette. L. M. egyik sógora szemtanúja volt az öngyilkosságra ösztönző ördög akciójának. Egy másik sógora a falu központjában a hídon ló alakú tisztátalant látott. L. M. gyermekkorában a felhőben sárkányt látott. Édesapja egy komája nyájának egy állatát a fehér kígyó látogatta, tejével táplálkozott. Édesanyja egyik kománéja reggelenként összegyűjtötte a harmatot haragosa búzatáblájáról. Édesapja komája a szemével megrontotta a nyolc kismalacukat. L. M. gyermekkorában a tanyán lévő házukba piritista tért be. *Régebb vót idejek, hogy keltsék ki az ördögöt, hogy foglalkozzanak velle. Most má gyárbo ke menni, kinek van ideje?* – mondta L. M. Egy másik beszélgetésben a mitikus lények jelenlétét a régi világ rendjével, erkölcsös voltával indokolta, s elmarasztalta a megváltozott körülményeket. (Keszeg V. 2003b.)

3. A másik, a távoli és az ismeretlen világ. L.M. utazásairól, a vásárból mindig a friss értesülések és tapasztalatok élményével tért haza. Számon tartotta a saját életterében ismeretlen rítusokat, a beszélgetések során hallott történeteket a környezetében, munkahelyén nyílt beszédhelyzetekben hasznosította. Gyermekkorának korán elhagyott helyszínét a szüleitől átvett történetekkel jelenítette meg. Narratívumai segítségével húzta meg a határt a magyar és a román etnikus univerzum között. (Keszeg V. 2003b.) A mezőségi Detrehemtelepre a betelepedés második évében, 1904-ben három család érkezett a Komárom megyei Marcellházáról. A betelepést gyermekként megélt vagy a betelepülés első éveiben született személyek egy életen át ápolták a szülei által hozott, az Erdélyi Mezőségen ismeretlen hiedelemhagyományt. Ennek meghatározó része volt a sárkánykígyót az erdőből, a mocsárból előhívó és gyógyítás céljából elvezető garabonciás. (Keszeg V. 1994b.)

A másik világok narratív reprezentációi egy olyan legitimációs gyakorlat bázisát képezik, amely emberekhez, lényekhez és tárgyakhoz, eseményekhez folyamatosan hiedelemfunkciókat kapcsol hozzá, esetleg megkérdőjelezi ezeket a hiedelemfunkciókat. A legitimáció hol a személyes tapasztalat, hol a helyi közvélemény alapján történik. A hiedelemtörténetek lokalizálása (itt/máshol) és időben való elhelyezése (most/régen), valamint eredetük megnevezése (hozzátartozó/idegen személy) ugyanennek a legitimációs gyakorlatnak a stratégiája.

A hiedelmek narratív repertoárja a **lokális társadalom történelmét, múltját, közelmúltját** teszi láthatóvá. Az emlékezetessé vált események a mitikus lényekkel való találkozások, a találkozások kimenetele, a hiedelem specialistáihoz való fordulás esetei, ezek kimenetele, a mágia mindennapi alkalmazásának esetei és ezek kimenetele, a nemzetségek sorsát meghatározó rontások, jóslatok története. A hiedelmek repertoárjában enyhén elhatárolódik a különböző generációk, a nagyszülők, a szülők életideje, az egyes generációkat foglalkoztató kérdésekkel, megoldásokkal, az egyes generációk közismert személyeivel, emlékezetes eseményeivel. A lokális történelem „rólunk szóló”, *házasított történelem*, amely a hiedelemképzeteket a lokális életvilág terébe, a belátható múltba telepíti, egyéni sorsokhoz köti.³⁵² Számontartása, felidézése pragmatikus célokat szolgál: az egyéneket és a nemzetségeket a társadalomba ágyazza, egyéneket és nemzetségeket marginalizál és heroizál, cselekvési alternatívákat, cselekvésmódokat népszerűsít, múlttal szembeni sztereotípiákat tart életben, forgalmaz.

A lokális és a regionális történelem sajátos eseményeit képezik azok a mozgalmak, amelyek egy-egy specialista (szentember, látó) körül bontakoznak ki, több év leforgása alatt, s amelyek nagyszámú résztvevőt, érdeklődőt mozgósítanak.

Olvasmány

1. A második világháborút követő sztálini korszak jelentős változásokat kényszerített rá a társadalomra (a vallásgyakorlás megszorítása, a magántulajdon felszámolása). Székelyföld falvaiban a „krízis évében”, 1949-ben a csodavárás hangulata uralkodott el, s megváltozott tudatállapotban, a *kegyelem* állapotában több személy (szentasszony, mondó, rejtező) kezdett *hirdetni*. A máréfalvi harmincéves A. 1949. február 6-án szólalt meg először, s egy fél éven át hirdette isten ígését. A falu, majd a környék lakói tömegesen ösztönöztek a hirdetésekre. A lakásból A. a falu határába, a Rengőkőhöz helyezte át az eseményt. A hatalmi szervek elszigetelték, elmeógyógyintézetbe zárták. Angyali és isteni sugallatra megszökött, bujdosott, majd szintén isteni utasításra engedte magát elfogadni. Újra elmeógyógyintézetbe kényszerítették, majd hazatoloncolták és felügyelet alatt tartották. A falu és a régió lakossága A. köré tömörült. A körülötte kibontakozott mozgalom az átmeneti időszak jelentős, emlékezetes eseménye volt. (Gagyi J. 1998.)

2. A kommunizmus kibontakozása Romániában létbizonytalanságot termelt ki, ami krízisállapotot és – hangulatot eredményezett. A Bákó megyei Trunkon 1931-ben született Benedek Márton orvos és ferences pap alakja köré az évtizedek során a *csodadoktor* és a *szentember* mítosza szerveződött. Az isteni kegyelmet, a vallásos és humanus értékeket képviselő személy mítosza a kommunizmussal szembeni passzív ellenállást propagálta. A meghurcoltatások következtében 1986-ban bekövetkezett halálát, holttestének szülőfalujában való eltemetését követően csodára került sor. A falu egyik kútja rózsailatúvá és gyógyító erejűvé változott. A

³⁵² A történelem házasítása, a *domestiquer l'histoire* az országtörténelemnek a lokális társadalomba, a lokális léttérbe való telepítését nevezi meg: az országtörténelem részét képező helyi eseményeket, vagy a nemzeti történelem eseményeiben a lokális társadalom tagjai közül részt vevő személyeket (D. Fabre 2000).

csoda hírére naponta tömegek látogatták meg a falu temetőjét, merítették a kút vizéből. Halála után Benedek Márton egy vallásos mezben jelentkező társadalmi mozgalom főszereplőjévé vált. A hatalom szükségesnek látta az elfojtó intézkedések megtételét. (Peti L. 2008: 11–48, 2012: 61–86.)

3. A Dicsőszentmárton melletti Szókefalván a vak cigányasszony, Marián Rózsika 1998-ban látomásban részesült. Ettől kezdve Szűz Mária rendszeresen, előrejelzett időpontokban jelent meg, s így előbb a család és a szomszédság, majd a falu és a környék lakossága jelen lehetett a jelenéseken. Rendre 10–15 ezerre nőtt a Szókefalvára zarándokló személyek száma. Az utolsó jelenésre 2005-ben került sor. Ezt követően a jelenések évfordulóin zarándoklatokra kerül sor. (Lőrinczi K. M. 2003; Peti L. 2008: 129–146, 2012: 113–134.)

A hiedelemről való beszélés **a társadalomra, az egyénekre vonatkozó sajátos tudás** megszerkesztése, forgalmazása és tárolása. A hiedelemnarratívumok emlékezési alakzatok szerepét töltik be, láthatóvá teszik az egyének szinkrón és diakrón kapcsolatait és viszonyait, a viszonyok és kapcsolatok pillanatnyi és hosszútávú következményeit, valamint biografikus és genealogikus narratívumokba telepítik a hiedelmeket. A közösség szempontjából fontosnak ítélt tudás szövegek formájában öröklődik.³⁵³ A hiedelemtörténetek lokális repertoárja, a rontás-, a gyógyulás-, az álom-, a találkozástörténetek a lokális társadalom egyedeivel megélt hiedelemeseményeket, az elődök életének fordulópontjait, sorseseeményeit, kivételes képességeit, a közösség krízishelyzeteit tartalmazzák. A repertoár felidézése kettős célt követ: érvel a hiedelemképzetek érvényessége mellett, ugyanakkor szemlélteti a hiedelmeknek az életpályát, a lokális társadalom életét módosító hatását. Az igaztörténetek és az élménytörténetek kortárs személyek biografikus epizódjait és hiedelemélményeit hozzák forgalomba. A lokális emlékezet, a genealógiai emlékezet a generációk közötti kapcsolatok által gondoskodik a hiedelmek áthagyományozásáról, érvényességük szemléltetéséről. Az emlékezetben őrzött történetek a lokális társadalom történetébe integrálódnak.³⁵⁴

A hiedelemtörténet **narratív identitásokat** konstruál meg, tárol és közvetít. A narratív identitás az élettörténet (D. P. McAdams 2001: 165), az énről szóló narratívum (K. J. Gergen – M. M. Gergen 2001: 78–83), a történettel való azonosulás (P. Ricoeur 1990/2001: 15). A biografikus és autobiografikus hiedelemnarratívumok az egyének a transzcendens világról szerzett élményeit, életének hiedelemmel kapcsolatos fordulópontjait, sorseseeményeit tartalmazzák, a hiedelmeket az ember életpályájába integrálják. Pragmatikai szempontból a biografikus történeteket a következő csoportokba soroltuk. Az egy-egy regionális társadalomban tiszteletben álló specialisták (gyógyítók, álomfejtők) élettörténete *representatív biográfiaként* van forgalomban. A *státustörténetek* legitimálják az álomfejtő, a gyógyító, a román pap stb. elhivatottságát, hozzáértését, kifejezik pácienseik elismerését. A *prezisztizstörténet* az egyén képét negatívan vagy pozitívan befolyásoló biografikus epizód. A *sztereotip történet* egy sztereotip epizódnak egy egyénhez való hozzárendelése. A hiedelemtörténetek gyakran ugyanazt az eseményt (találkozás, rontás, álom beteljesedése)

³⁵³ A tudás szövegekbe való szervezéséről és a szövegben mint emlékezési alakzatban való tárolásáról: I. Lotman 1969/1974: 54–55, magyarul Hoppál M. 1978.

³⁵⁴ A hiedelmeknek a lokális társadalomban betöltött szerepét vizsgálta az a két kutatás, amelyet Pócs Éva irányított erdélyi közösségekben (Pócs É. szerk. 2001a, 2008a).

különböző személyekhez kapcsolják hozzá. A *pseudo-történetek* társadalmi konszenzus alapján állnak kapcsolatban egy egyénnel, egy életpályával. Igazságértékük megkérdőjelezhető. Nem egy egyén életét, inkább egy tény, helyzetet kívánnak szemléltetni. (Keszeg V. 2007c.)

Olvasmány

1. A mezősegi hiedelemnarratívumokban a másság megjelenítésére szolgáló negatív sztereotípiák a következők: alakváltoztató lény (prikulics), alakot változtatva agresszíven, ellenőrizhetetlen módon viselkedik; átokkal, csinálmánnyal, öntéssel megrontja, megkárosítja szomszédait; nézése, szava, készítménye rontó hatású; mágikus eljárásokkal haszonra tesz szert (tej- és terméshaszon; nyáját őriz, lovakat megszállva tart); szövetséget köt természetfeletti lényekkel (ördöggel, kincssórzó lényvel; halottat idéz); házat mitikus lény (lödérc, visszajáró halott, kísértet, tisztátalan) látogatja, tartja megszállva; a mitikus lényvel való váratlan találkozás megváltoztatja életpályáját; a mágia specialistáival áll kapcsolatban (román pappal, boszorkánnyal), igénybe veszi szolgáltatásaikat; megváltozott tudatállapotba való kerülés miatt viselkedése, érzelmi és értelmi döntései kiszámíthatatlanok. (Keszeg V. 1999.)

2. Sz. román nemzetiségű asszony, 1900-1920 között született, Aranyosrákosra ment férjhez, idős korban hunyt el. Családtagjaival együtt a helyi tsz-ben dolgozott. A munkavégzésben serény volt, ismerőseinek szívesen nyújtott segítséget, vallásos életet élt. Környezete neheztelt rá, amiért élvezettel horda szét a faluban a híreszteléseket. Rontó képességekre tett szert, idős korában felkérésre is szívesen megkárosította a falubeli személyeket és családokat. A falu mintegy húsz kuruzslás, rontás- és gyógyításelet alapján tartja számon ténykedését. Éjszaka tüzes láng ereszkedett a házába, halálakor a háza megrázkódott. Haldoklaskor bocsánatot kért azoktól, akiknek életében ártott. Holta után nem talált nyugalomra, az ördög különböző alakban látogatta sírját. (Fodor A. 2012.)

A hiedelmek egy lokális-regionális társadalom szerkezetét, az egyedei közötti viszonyokat teszi láthatóvá. A hiedelemtörténetek lokális repertoárja a lokális közösség **társadalomba való beágyazását** végzi el. A gazdaságszociológiai fogalom a gazdasági tevékenységek azon következményét nevezi meg, hogy az egyént gazdasági kapcsolatokba integrálják, egy kapcsolatrendszer szerves részévé teszik. (M. Granovetter 1985/1994.) A hiedelemtörténetek hiedelmekre vezetnek vissza a családok és az egyének közötti konfliktusok okát, szemléltetik az egyének közötti viszonyokat. A hiedelemről való beszélés kétszeresen biztosítja az egyének társadalomba való beágyazását: a történetek mint narratív produktumok emberek közötti helyzeteket és viszonyokat tesznek explicitté; a beszélés mint cselekvés láthatóvá teszi, megerősíti, elfogadhatja vagy átszervezi, hosszú időn át állandósítja az emberek közötti viszonyokat. Olyan viszonyok válnak láthatóvá a narratívumok és a narráció keretei között, mint a rontók és a megrontottak, a gyógyítók és a meggyógyítottak, a bajbajutottak és a tanácsadók, a hiedelem specialistái, a kibeszélők, a hallgatók és az elhallgatók közötti viszonyok. A hiedelmek társadalmi diskurzusban való használata az egyének társadalmi presztízsét, státusát, pozícióját hivatott legitimálni vagy deligitimálni, a biografikus természetű hiedelemnarratívumok forgalmazása vagy elhallgatása által.

A társadalomba való beágyazás gyakori sztereotípiája a bűnbak kinevezése, valamint a másságnak a mágia gyakorlásával, átváltozással, mitikus lényvel való kapcsolattartással történő megjelenítése.

Olvasmány

1. A hiedelmek sajátos élményt tárolnak a lokális társadalom tagjairól. Egyesek feltűnő testi jeggyel rendelkeztek. Az igéző szemöldöke összenőtt, a garabonciás foggal született, a prikulicsnak arasznyi hosszú faroknyúlánya volt, a boszorkánynak a hónaljában is volt melle. Kivételes képességgel rendelkeztek, kivételes teljesítményekre voltak alkalmasak. A garabonciás parancsolni tud a sárkánykigyónak, meglövigolja, a kigyó hátán a levegőbe emelkedik, a meleg égövre szállítja, ahol húsát gyógyszerként használják. A boszorkány megrontja az ember egészségét, az állatok egészségét és hasznát, a föld termékenységét, befolyásolja az időjárást. Az említett, az 1980–1995 között az Erdélyi Mezőség falvaiban végzett gyűjtés mintegy 125 boszorkány narratívumot eredményezett. A helyi közösségekben ténykedő boszorkányt említettek a következő településekről: Pagocea, Ploscoș, Mezőzáh, Koronka, Gyalu, Nagysármás, Görgényes, Gerebenes, Magyarfráta, Magyarborzás, Magyarcéce, Magyarpalatka, Szentjakab, Lekence, Apanagyfalu, Magyarberéte, Cegőtelke. A piritisták látóként, jósként is tevékenykednek, gyakrabban azonban szemfényvesztő mutatványokkal szórakoztatják környezetüket. A 20. század közepén Aranyosegerbegyven élt piritista lopott könyvből szerelte tudását. Vízbehalt személyek holttestét kereste meg, Meghipnotizálta áldozatait, magatehetetlenné tette őket, vizuális illúziókkal szórakoztatta a jelenlévőket. A csordapásztor botja segítségével megvédi a nyáját a szétszéledéstől, a vadaktól és a tolvajoktól, megrontja haragosai állatait. Mezőbodonban egy helybéli és egy mezőszakáli pásztor tetteit tartották számon. Nagysármáson a 20. elején élt román pásztorról élménytörténeteket idéztek fel. A tudós kocsis mágikus erővel vagy tojásból kiköltött ördöggel rendelkezett, hatalmas volt a lovai felett. A mezőszégi arisztokrácia felszámolását követően az uraság szolgálatában álló kocsis is eltűnt a helyi társadalomból. A mezőbodoni I. J. nagyapjától hallott egyik kocsistársa mágikus ténykedéséről. A mágikus szolgáltatásokat nyújtó, gyógyító misét biztosító román papokról minden településen beszélnek. Településenként általában 2–3 papot látogatnak. Az igézőnek gyakran nincs tudomása tekintete ártalmas voltáról, s így akaratlanul rontja meg a szomszédok állatait. Az igézés narratívumok a gyakoriságuk miatt nem is emelkednek a faluközösség repertoárjának szintjére. Minden család, minden személy rendelkezik a maga reprezentatív igézéstörténetével, amely egy-egy családtagot, szomszédot, rokont, komát nevez meg igézőként. (Keszeg V. 1999.)

2. Korábban említettük már Komáromi Tündének egy aranyosszéki településen végzett gyűjtését, amely mintegy 60. századi, emlékeztetéssé vált rontásetet azonosított (Komáromi T. 2009: 49–56.)

3. A felsődetreheimi T.J. 1930-ban született, szolga volt, majd állatgondozó a tsz-ben. Hiedelemtudását 52 éves korában mondta magnóba. Prikulicsot Marosugráról tartott számon. Sz. Pistának hívták, Buzásbesenyőből hozott feleséget. Betegsége az udvari erdő mellett szállta meg, kutyává változott és feleségére támadt. T. J. élménytörténetet őriz legénykorából, amikor a harmadik szomszédban élő férfi kutyává változva felébresztette őt álmából. Mikor családot és gazdaságot alapított, a teheneit a boszorkányként ténykedő szomszédasszonyától kellett megvédenie. 9–10 éves gyermekként meglátogatta a Marosvásárhelyen uradalmi szolgálatban lévő kocsis nagybátyját. Maga is résztvevője volt annak a helyzetnek, amikor a lovakat egy kőműves megkötötte. A kocsis nagybácsi a ló patkószegét kirántotta, s ezzel a lovat megállító kőműves fogát húzta ki. T. J. édesapja is parancsolni tudott a lovaknak.

T. J.-nek többször volt alkalma természetfölötti lények jelenlétét megtapasztalnia. Gyermekkorában hallott testvére látogatta, szülei pap segítségét kérték. Tízéves korában Marosludason látogatóban volt nagybátyjánál. A férfiak éjszaka lóherét mentek gyűjteni az uraság kaszálójára. Az égen lüderc haladt át. Fogadásból az egyik férfi megkötötte a lüdercet, hajnalig szóval tartotta, s rákényszerítette, hogy hagyjon fel áldozata kínzásával. (Keszeg V. 1999.)

A hiedelemről való beszélés elvont (imaginárius) és valós, primér **közösséget hoz létre**. Egyazon elvont (imaginárius) közösségbe tartoznak mindazok, akiket egy hiedelemese-mény, -értelmezés ugyanazokkal a kérdésekkel szembesít. Annak ellenére, hogy egymással nincsenek személyes, direkt kapcsolatban, a helyzetre vonatkozó tényekkel különböző mértékben rendelkeznek, a helyzetet eltérő módon ítélik meg. Azaz, a különböző generációk egyedei ugyanabba az elvont közösségbe tartoznak, amelynek tagjai ugyanazoknak a hiedelemnek a jegyében szocializálódnak és élük le életüket, valamint azok a különböző nyelvet beszélő újságolvasók, akik egy adott napon ugyanarról a hiedelemese-ményről

értésülnek.³⁵⁵ Az *interpretív közösség* egyedei azonos háttértudás és tapasztalatok, meggyőződések mint interpretív tőke alapján azonos interpretációkat alkotnak meg (S. Fish 1980; Sz. Kristóf I. 1998). Az interpretív tőke a vallásos és a tudományos meggyőződésekéből, a hiedelemképzetekéből, -élményekből, a lokális közösség narratívumaiból szerveződik. Az interpretáció mindannyiszor lezajlik, valahányszor újabb hiedelemesetre sor kerül, valahányszor a korábbi esetek tematizálódnak. A *beszélőközösség* (D. Hymes 1974/1997: 475–480) az azonos hiedelemtémákat megvitató, feldolgozó, a hiedelemről való beszélés helyzeteinek szabályait betartó, a hiedelemről való beszélés terminológiáját és fordulatait használó személyek közössége. Az azonos történéseket emlékezetben őrző és a kommunikatív emlékezet formájában felidéző közösség *emlékezetközösség*. Egy csoport mindaddig emlékezetközösségként nyilatkozik meg, amíg nem akarja elfelejteni, őrzi és verbalizálja a hiedelemesemények emlékét. Az emlékezési gyakorlatban a történetek emlékezési alakzatok („modellek, példák és tanesetek”) szerepét töltik be, 1. konkrét időhöz és helyhez, 2. meghatározott csoporthoz kötődnek, 3. rekonstruktív jellegűek. (J. Assmann 1992/1999: 35–43.)

A hiedelmek által szervezett közösségek egyik csoportja alkalmilag szerveződik, átmeneti jelleggel lép érvénybe és észrevétlenül számolódik fel. A váratlan esemény (rontás, találkozás, megváltozott tudatállapotban megélt élmény) intenzíven leköti a figyelmet, intenzíven igénybe veszi a kommunikációs kapcsolatokat. Régi és alkalmi ismerősök, családtagok, szomszédok, ismeretlen személyek között konszenzusokat és véleménykülönbségeket hív életre, szimpátiát, szolidaritást, feszültséget állandósít. A másik két esetben, a rituális és a ritualizált beszédhelyzetekben a részvétel szerepekhez kötöten történik. A hiedelem által létrehozott közösség kommunikál, információkat oszt meg, interpretál, értékítéletet fogalmaz meg, attitűdöket érvényesít, az eseményeket narratív és emlékezési alakzatokba rendezi.

Olvasmány

A család mint hiedelemközösség. A székelyhodosi T. család a középgazdák közé tartozik. A falu központjában lakik. Az 1945 táján született apa traktort vezetett a tsz-ben. Feleséget Nyárádremetéről hozott. Labilis idegállapota miatt az 1990-es évek elején öngyilkossággal vetett véget életének. Hat fiúgyermekük született, 1967–1975 között. Közülük négyen apjuk mesterségét tanulták ki. Egyikük legénykorban szívbetegségben meghalt. Kettőn kötöttek házasságot. Egyikük Nyárádszentmártonba költözött, a másik a szülői házban maradt. Római katolikus vallást gyakorolnak, rendszeresen olvasnak könyvet és újságot, tévét néznek, zenés üzenetet küldenek egymásnak. Többször estek a lopás gyanújába.

A családban, a rokonságban és a szomszédságban többen szenvedtek el rontást. Házukra a nagyapa óta rontás nehezedik. A családnak az állattenyésztéshez nincs szerencséje. Egy rosszakaró a családő apjának öntést helyezett az istálló ajtajába, a rontás a tehenet érte. A nagyapát elhagyott szeretője évek múltán is megrontotta, tehenei kisebesedtek. Más alkalommal ugyanannak a személynek a tehenét megrontották, a nagyapa a tehen vizeletébe villát szúrt, ezzel az eljárással átszúrta a rontó kezét. Boszorkányok tüzes fénycsóvát küldtek házukra, a tűz azonban senkiben nem tett kárt. A családőfőt halott édesapja öngyilkosságra

³⁵⁵ Benedict Anderson *imaginárius közösség*nek nevezte a világ különböző pontjain napilapot olvasók közösségét (B. Anderson 1983). Nyíri Kristóf az azonos érzelmeket megélt, egymást nem ismerő egyedekből álló nemzetet *elvont közösség*ként értelmezte (Nyíri K. 1998).

ösztönözte. Az apa fehér lepedőben repülő boszorkánnyal találkozott. A család teheneinek tejét többször elvették. Az egyik rontó a szülők komája, aki a tudást anyjától vette át, annak halálos ágyán. Egyszer az apa tehenet vásárolt, ám az tejet nem adott. Villát szúrta a tehén farába, s a rontó kezét szúrta át. Egyik szomszédjukat a pirossipkás ördögök kísértették meg, öngyilkosságra csábították. Az egyik fiú rontás miatt nem tud házasságot kötni. Egy másik testvért egy lány színes pálinkával rontott meg. Házuk tövében mandragóra él, amit nem szabad kivágni, lekaszálni, mert veszélybe sodorja a ház lakóit. Egyik fiú emiatt szenvedett balesetet. Egyik szomszédjukat egy látogató uborkamaggal rontotta meg. A szülők egyik komája boszorkány hírében állt. Egyik, Budapestre költözött nagynéni szellemeket idézett. A családba költözött meny igézni szokott.

A családnak a következő mágikus eljárásokról van tudomása. A rontók elvehetik a tehén tejét. A család egészségét, a beteg személy gyógyulását mise fizetésével lehet biztosítani. A párnába tett rontás megbetegíti, öngyilkosságra ösztönzi a családtagokat. A rontás eszközei a lakat, a fekete tyúk, a guzsaly. A fiatalokat italba tett vérrrel vagy szórásal hamujával, a lányokat szarvasbogár porával lehet megrontani. A halott szellemének visszajárását a holttest megérintésével lehet megelőzni. A boszorkányok kilétét a templomban, a szentség felmutatásakor lehet megtudakolni, félrehajtott fejük alapján. A jóslás eszközei a paszuly, a kávé. A papnál könyvet lehet nyitni a családot ért bajok okának megtudakolása végett. Asztaltáncoltatás, szellemidézés segítségével a halottaktól tanácsot lehet kérni. A mágikus eljárások a termésre, az állatszaporulatra és -haszonra, az egészségre, a házasságkötésre vannak hatással, a jósló eljárások a házasságkötés, az elhalálozás idejét tárják fel. Tudomásuk van arról, hogy a misét szolgáltató papok, valamint a jósok maguk károsulnak, ha igazságtalan ügyek megoldását vállalják fel. Egyik lelkész fiának fogyatékos voltát igazságtalan miseszolgáltatásra vezeték vissza.

A T. család tagjai szívesen kapcsolódnak be a hiedelmekről szóló beszélgetésbe. Ismerik a hiedelemről való beszélgetés alkalmait és módjait. Számon tartják, és a családban sokszor felemlégetik az elődöket ért rontások történetét, ugyanakkor az aktualitásokkal is tisztában vannak. Saját egészségi állapotukra is beszélgetés során keresnek magyarázatot. A faluban szintén részt vesznek a beszélgetésekben. Az anya túlságosan is implikálódik a falu kommunikációs életébe. Úgy ismerik a faluban, hogy könnyelműen terjeszti a híreszteléseket. Emellett utazásai alkalmával idegen személyekkel is megosztják élményeiket, kíváncsian hallgatják mások történeteit. Többször kérték specialista segítségét vagy tanácsát, folytattak vele témaorientált beszélgetést. Az évek során igénybe vették több jósasszony és román pap segítségét. Egy remetei asszony ijedséget gyógyított. Romanban véletlenül találkoztak össze egy jósasszonnyal, aki a család életében radikális változásokat látott előre. Szászrégenben szintén jósasszonyt látogattak meg. Több román papot kerestek fel, Abafáján, Nyárádszerezében, Slobozián. A templomban könyvet nyitottak, misét rendeltek.

A specialistákkal való beszélgetés során tényeket, feltételezéseket terjesztettek elő, válaszoltak a specialista kérdéseire. Ismeretlen személyekkel beszélgetve szívesen hallgattak memoratokat és fabulatokat, ők maguk is szívesen adtak elő igaztörténeteket. Előnyben részesítették a családi és a személyes élményeket, tapasztalatokat. A gyűjtéshelyzetben felidézett szövegek kis része egyszerű hiedelemközlés, nagy része pedig epikus narratívum. A narratívumok között a személyes élményeket előadó igaztörténetek, memoratok dominálnak. A hiedelemről való beszélgetés által folyamatosan feldolgozzák és kommunikálják élményeiket. A család, a lokális társadalom és az utazáskor megismert személyek történetei olyan narratív tőkét képeznek, amely segítségével embereket és helyzeteket ítélnék meg, és amelyet az életvezetési stratégiájukban folyamatosan hasznosítanak. Tudásukat és tapasztalataikat felhasználják az érvelésben, perdöntő bizonyítékként alkalmazzák a környezetükkel kapcsolatos véleményalkotásban. Az elődök és a családtagok történetei részét képezik narratív identitásuknak: elpanaszolják a családot ért rontásokat, a család anyagi állapotát korábbi károkról vezetik vissza, felmentik magukat környezetük elmarasztalása alól, megszólalnak személyeket és családokat. A hiedelemtudásuk sajátos perspektívából jeleníti meg a lokális társadalmat. Összefüggéseket látnak a különböző személyek között, ismerik egyének és családok egészségi, pszichikai, anyagi állapotának okait, egyének életpályájának fordulópontjait. Egyetlen, a gyűjtő által előkészített beszédhelyzetben mintegy 70 személy biografikus epizódjait elevenítették fel. A hiedelmek sajátos viszonyulást írnak elő számukra környezetük növényeivel, állataival, tárgyaival szemben (mandragóra, lakat), sajátos viselkedésmódot, óvatosságot bizonyos helyzetekben (halott közelsége). A T. család repertoárja szelektív módon három generáció életidejének eseményeit tartja számon.

A gyűjtő érdeklődése is megerősítette hiedelemtudatukat. A gyűjtés alkalmat nyújtott számukra, hogy a hiedelmek érvényességét argumentálják és példázzák.³⁵⁶

³⁵⁶ A T. család hiedelmeit Balássy Enikő rögzítette 1996. január 3-án, egy négyórás beszélgetés során (Balássy E. 2001).

A hiedelemcselekvések egyik funkciója az **időkezelés, az idő manipulálása**. A hiedelemről való beszélés egyik célja az időre, az idő egy szegmensére vonatkozó tudás felidézése. Ez történhet díté (egy napok hiedelemcselekvéseinek megnevezése), deskripció, argumentáció, valamint narratív szöveg formájában. A narratív szövegek emlékezési alakzatok, az időre (napszak, nap, időszak, évszak, év, korszak) vonatkozó kulturális tudást (legendák, mondák, történelmek), lokális tudást és személyes élményeket és tapasztalatokat történetek (szereplők között elosztott cselekvések) formájában jelenítik meg. Műfaji formájuk a fabulat és a memorat. A hiedelmek által láthatóvá vált idő lehet mind a múlt, mind a jövő. Felidézése, feltárása részben emlékezési szertartás, részben időkezelési stratégia kidolgozása érdekében történik. Az egyén a múltra és a jövőre vonatkozó tudásához igazítja hozzá napi teendőit (kötelező cselekvések elvégzése, előrejelzett, negatív kimenetelű cselekvések elkerülése, az előidők történéseinek érzelmi átélése). Az időpontokhoz és az időszakokhoz kapcsolódó narratív repertoárok az emlékezési alakzatok regiszterei, az időre való emlékezés személyes és közösségi bázisai. A hiedelem által az ember a folyó időben időegységeket különít el, az időt tagolja, speciális cselekvéseket rendel hozzá az idő szegmenseihez, számon tartja az időre vonatkozó tudást és tapasztalatot, kísérletet tesz az idő eredményes szervezésére és átélésére.

A hiedelem sajátos **érvelési racionalitás projektálása és érvényesítése** a kognitív és a fizikai cselekvésekben. Az érvelési racionalitás sajátossága a hiedelemhagyományok, a másoktól átvett, a sajátos módon ellenőrzött, legitimizált tudás, a különleges módon, a transzcendens kommunikáció által és a megváltozott tudatállapotban (álom, látomás, előérzet) szerzett élmények és tapasztalatok, a transzcendens lények természetének, a mágia specialistái tanácsának feltétlen tisztelete és követése, a másság hiedelemkategóriákba besorolása (megszállottság, mágikus képességek birtoklása). A hiedelemnarratívumok az egyedi lefolyású események narratív reprezentációi. Az egyszer megtörtént és ezért máskor is megtörténhető események perdöntő – a jogrendszerben érvényesített precedenshez hasonló – bizonyítékai.³⁵⁷ A történetbe foglalt esemény hitelesítése sajátos módon történik meg. Az esemény hitelességét támasztja alá a történetben megnevezett szereplő, a forrásként megnevezett személy társadalmi státusa, a történet proxemikai elhelyezése. A hitelesítésre használt szociális kód közeli rokonokat (szülők, házastársak, köztisztviselőben álló személyek) nevez meg, a hiteltelenítés stratégiája pedig névtelen vagy státus nélküli személyeket szerepeltet. A hitelesítés proxemikai kódja a térben és időben való közelítést, a térben és időben való pontos elhelyezést alkalmazza. A hiteltelenítés stratégiája az esemény régmúlt időbe, távoli térbe, fiktív világba való helyezése. A hitelesítés és hiteltelenítés stratégiája megnehezíti a kutatást és az értelmezést, minthogy a stratégia által használt kód az egyén és a lokális közösség beleértési tartományát veszi igénybe. A helyekhez, a helynevekhez, a nevekkel jelzett személyekhez, a megnevezett eseményekhez kapcsolódó tudás a beszélő és közössége számára olyan evidencia, amihez a kutató – idegen volta miatt – nehezen

³⁵⁷ Jürgen Habermas a metafizikai gondolkodás egyik sajátosságának tekinti a mítoszok tekintélyét (J. Habermas 1988/1993).

fér hozzá. A beleértési tartomány a szövegek és a cselekvések jelentésmezejének konvencionális, implicit része, amelyet az egyén a szocializáció során sajátít el vagy az együttélés folytán alakít ki. A lokális társadalmat (történetét és eseményeit, életterét, tagjait, a tagjai közötti viszonyokat, a beszédhelyzeteket, narratív repertoárját) ismerő bennszülött émikus nézőpontjának ismerete nélkül a kutató számára a beleértett tartalmak vagy elvesztődnek, vagy félreértelmeződnek. A kutató által feltételezett tartalmak olyan implikált jelentések (társalgási implikatúrák), amelyek vagy helytelenek, vagy amelyekkel a lokális társadalom tagjai nem számolnak. (A beleértési és az implikációs tartomány értelmezése: M. M. Bahtyin 1985: 21-22, H. P. Grice 1997: 227., Keszeg V. 2011. 50.)

Az érvelési racionalitás eszköze az epikus sémák alkalmazása a hiedelemélmények és -tartalmak megjelenítésében. Ezeket az epikus sémákat minden korosztály felújítja, aktualizálja. Behelyettesíti, aktualizálja az eseményekben résztvevők nevét, a helyszíneket és az időpontokat.

Olvasmány

Bartha-Balogh Emese 1995-ben Kökényesden a tehénrontásról való beszélés legitimáló stratégiáit figyelte meg. A legitimáció formái a tekintéllyel rendelkező legitimációs közeg (személyek, közvélemény) igénybevétele, a perszonális verifikáció, az interperszonális verifikáció. A hiedelmek állandóságát további hiedelemvédő stratégiák biztosítják. Cs. László 1915-ben született, intenzív vallásossága megóvta attól, hogy hiedelmek gyakorlásának gyanújába essék. Hiedelemtudása gazdag, kiterjed mind a földművelés, mind az állattenyésztés mágiájára. Ezeket az ismereteket maga ellenőrizte vagy megbízható személyektől vette át. Számára a régi dolgok tekintéllyel bírnak, kipróbált voltak miatt. Történeteinek szereplői és forrásai a falu ismert, köztisztelőben álló személyei. Kihangsúlyozza a mágiát alkalmazó falusfelei vallásos elkötelezettségét. Szívesen alkalmazza a hiedelemcselekvés elfogadottságát sugalló többes számú igealakot (*csinálták*). A gyűjtő idegen voltára való tekintettel olykor az elhallgatás stratégiáját alkalmazza. (Pl. a rontók kilétének elhallgatása.) Minthogy a gyűjtéshelyzetben felesége és szomszédasszonya is jelen van, a tehénrontásról való beszélés során Cs. László kifejtetlenül hagyja az általuk ismert epizódokat. Története a tehén megronthatósága, valamint a rontás megelőzhetősége és gyógyíthatósága mellett érvelnek. A preventív és gyógyító aktusok kellektárát, körülményeit pontosan ismeri. (Bartha-Balogh E. 2001: 53–60.)

A hiedelmekről való beszélés **performatív cselekedet**, amelynek célja társadalmi konszenzusok létrehozása, emberi viszonyok átrendezése, megerősítése, az egyén tekintélyének, státusának megváltoztatása és megerősítése. A beszélési stratégiák a kibeszélés, az elhallgatás és az eltorzítás. A beszélés által előállított társadalmi viszonyok a bizalom és a bizalmatlanság, a társadalmi státusok a tekintély és a marginalizáltság, a közösségi állapotok a harmónia, a pánikhangulat, a feszültség.

A kutatás a narratívumoknak hagyományosan esztétikai funkciót tulajdonított. A hiedelemről való beszélés, egyes cselekvések elvégzésének célja lehet a **szórakoztatás** is. Társalgási helyzetben leggyakrabban a hiedelemellenes, a megkérdőjelezett hitelességű, személyes élményt és meggyőződést nélkülöző történetek előadása tölti be ezt a szerepet. Idősek a fiataloknak, különböző kulturális miliőből származók egymásnak mondanak ilyen történeteket. A szórakoztató funkciójú történetmondás előítéleteket termel, a hiedelmet a múltba, távoli életvilágba, a civilizálatlanság szférájába lokalizálja. A jövő megtudakolásának rítusai a 20. század közepén a lányok összefüveteleinek szórakoztató funkciójú cselekvései voltak.

A változó hiedelmek

Az életforma, a mentalitás megváltozása a tudati elemek, az érvelési logika formáinak, az ökonomikus és racionális viselkedés elemeinek változását, a hagyományok eltűnését hozza magával. Az orvostudomány kiterjesztése jelentős mértékben felszámolta a gyógyító mágiát. A társadalmi kapcsolatok professzionalizálódása és jogi alpra helyeződése érvénytelenítette a rontás különböző formáit. A hagyományos földművelés és állattenyésztés megszűnése következtében az agrármágia elveszítette relevanciáját. A tudásnak intézményesített keretek, szakintézmények körében történő átadása-átvétele jelentősen felszámolta a szájhagyományozás helyzetét. Az óvodában, az iskolában, a médiából, az elektronikus adatbázisokból történő tudásszerzés megváltoztatta a tudás jellegét.

A hiedelmek állandóságát biztosítja azoknak a helyzeteknek az állandó ismétlődése, amelyek kimenetele jelentős és bizonytalan. A házasságkötés, a betegeskedés, az utazás, az új évben való elindulás olyan helyzetek, amelyek a hiedelemfunkciót új formában léptetik érvénybe (telefon, internet alkalmazása az ünnepköszöntésben, jósló és horoszkóp műsorok a tévében, mágusok online reklámjainak követése, onlinevilágítás halottak nyugalmának biztosításáért, a vizsga eredményességének mágiával való biztosítása az egyetemi életben).

A hiedelemtudat folyamatosan újratermelődik a szocializációs és az emlékezési hagyományok révén. Tekintve, hogy az egyén felnőttek, idősök közelében szocializálódik a mindennapi életbe, felnőttekkel, idősökkel együtt éli meg mindennapjait, újra és újra alkalma van korábbi korok mentalitását megtapasztalni és elsajátítani. A genealógiai és a lokális emlékezet újratermeli a nemzetség és a helyi közösség életének hiedelemmel kapcsolatos fordulópontjait. A múlt (tárgyi, írott, vizuális) bizonyítékai (pl. síremlék, gyászjelentő, fénykép) folyamatosan emlékeztetnek a múltban lezajlott eseményekre.

A hiedelem specialistái tudásukat és gyakorlatukat elődeiktől, a hagyományból veszik át, egy életen keresztül alkalmazzák, majd utódaikra szolgáltatják át.

Az Európában az 1980-as évektől indult patrimonizációs mozgalom rítusokat, termelési technológiákat revitalizált. Ebben a keretben a letűnt életforma kuriózumaként gyakran hiedelemelemek is visszakerültek a köztudatba (a kenyérre való keresztvetés a kenyér sütésekor vagy megszegésekor). A múzeumokban elhelyezett hagyományos tárgyak hiedelemcselekvésben való felhasználhatósága is tovább él az emlékezetben. Az archívumokban elhelyezett, gyűjteményekben közzétett hiedelemtörténet-repertoárok elhunyt személyek hiedelemtudását teszik hozzáférhetővé.

A survival jellegű hiedelmek új szerepet öltve új kulturális kontextusba ágyazódnak. A dobbal való gyógyítás emlékét őrző mondóka mágikus funkcióját elveszítve a gyermekfolklor részévé változott.

A hiedelemszöveg műfaji sajátosságát megváltoztatva új funkciót ölt magára (az élménytörténet fabulattá, anekdotává alakulása, a hiedelemcselekvés emlékének népmesében, proverbiumban való megőrződése). A leleplező narratívum, az álhiedelemmonda tovább hordozza a hiedelemtartalmat, ám az új műfaj funkciójának megfelelően más attitűdöt állandósít a hiedelemmel szemben.

A hiedelemnek más, új regiszterben való feltűnése (médiában, művészetben, tudományos rendezvényen, hagyományápoló akcióban) a hiedelemmel szemben új attitűdöket, előítéleteket termel.

A hiedelmek egyik része egyéni, családi, lokális regiszterbe, repertoárba szorul vissza, másik része a globális kultúrában zajlik le, egy virtuális, imaginárius közösségnek nyújt élményt (pl. a 2012-es év decemberére prognosztizált apokalipszis).

Az interkulturális kommunikáció a különböző kulturális csoportok hiedelmeinek kicserélését, kölcsönhatását eredményezi.

Új élethelyzetek hagyományos hiedelemfunkciók alkalmazását integrálják magukba (pl. az autópályák avatása, a gépkocsik évenkénti megszentelése).

Következtetések

1. A hiedelmek változatos funkciókat töltenek be. A hiedelmek kihatnak az életvezetésre, a cselekvésekre, a cselekvések megítélésére, az egyéni identitásra, a társadalmi együttélésre, az időkezelésre.

2. A hiedelem dinamikus természetű. Koronként, társadalmanként eltérő formában és funkcióban van jelen.

3. A tudás legitimálása és deligitimálása folyamatosan történik. A tudomány bizonyos hiedelmeket igazolt, a maga rendszerébe illesztett, másokat kivetett a boltozata alól. A vallás bizonyos képzetektől elhatárolódott, másokat vallásos mezbe öltöztetett. Több hivatalos intézmény a maga logikája szerint realitásként kezdte kezelni a hiedelmeket (adózás, vállalkozói kompetenciák). A populáris művészet szívesen időzött el a mágia és a mítoszok toposzainál. A média rovatokat nyitott több okkult szolgáltatás számára. Az online felületek megnyitották az utat a hiedelem specialistái felé. Az online média teret nyitott a specialisták és kliensek kapcsolatának. A patrimonizáció, a hagyományok revitalizálása hiedelmeket is visszahelyezett a lokális-regionális ünnepi rendezvények programjába.